

BILINGUIZMI GJUHËSOR NË BALLKAN

Melihate ZEQIRI¹

Prishtinë

Abstrakt

Dygjuhësia në kohët e sotme është shumë e rëndësishme, sikurse që ishte nga lashtësia deri me sot, sepse krahasimi në mes të dy e më shumë gjuhëve është pasuri gjuhësore. Bilinguizmi gjuhësore në mes të gjuhës shqipe dhe serbe është ende prezentë në vendin tonë, pasi që populli serbë është minoriteti me numër me të madh të banorëve. Shteti shqiptar i Kosovës e zbaton përdorimin e gjuhës serbë në të gjitha institucionet shtetërore dhe administrative si gjuhën e dytë në vend, gjë të cilën nuk e bën asnjëra nga komunat me popullat serbe në Kosovë e që është shkleje ligjore, sepse nuk po zbatohet ligji përbrenda kufijëve të Kosovës. Sipas studiuesëve, bilinguizmi shqip dhe serbisht është shkëputur gjatë viti 1985, sepse gjeratë prej këtij viti e tutje nuk kanë njohuri të gjuhës serbe, por kanë treguar që këto gjenerata kanë interesim për gjuhën angleze, gjermane etj...

Fjalët kyçe: *gjuhë, biling, popull, ligj, zbatim, institucion...*

Bilinguizmi gjuhësore në Ballkan

“Derisa njerëzit të kuptojnë se shumëgjuhësia është një pasuri, atëherë nuk do të ketë asnjë problem në bashkëjetesën mes tyre” – Victor Friedman (Murati, 2009:9). E drejta për gjuhën amtare në përdorimin zyrtar hyn në korpusin e të drejtave themelore të njeriut dhe të kolektivitetit. Qysh mendimtarët e lashtësisë, këtu e dy mijë vjet më parë, përdorimin e gjuhës e formuluan si *rregullator të jetës politike*. Në pajtim me këtë parim universal për të drejtën e gjuhës amtare, kombet e qytetëruara evropiane kanë miratuar dokumentin e tyre të përbashkët – Kartën evropiane për gjuhët rajonale dhe minoritare (Vjenë, 1993); sipas së cilës gjuhëve të kombësive ose pakicave u jepet një prestigj më i lartë në shoqëritë demokratike dhe u caktohet një përdorim më i gjerë në jetën praktike në të gjitha nivelet: në arsim (në të gjitha shkallët), në administratë, në gjyqësi, në masmedie etj.

Në Maqedoninë më ballkanike të Ballkanit, ku ka një mozaik ylberor e një paralelizëm të fortë natyror gjuhësh, kulturash e religjionesh, e ku fliten të gjitha gjuhët që mund të merren me mend: *shqipja, maqedonishtja, turqishtja, bullgarishtja, serbishtja, arumanishtja, greqishtja, romishtja, sefardishtja* etj., sipas Kornizës Kushtetuese të Ohrit (2001), gjuhë zyrtare është maqedonishtja dhe shqipja, kjo e dyta vetëm në ato komuna ku shqiptarët përbëjnë mbi 20 për qind të popullsisë, pra jo në gjithë territorin. Statusi i ri i përdorimit të gjuhës shqipe në Maqedoni e përcakton këtë gjuhë jo si gjuhë zyrtare, por si gjuhë të rendit të dytë (e pabarabartë me maqedonishten).

Zgjidhja kushtetuese për përdorimin e gjuhës shqipe në Maqedoni, me të cilën shqipja zyrtarizohet si “gjuhë e dytë zyrtare” në bashkësitë lokale ku e flasin mbi 20 për qind, dhe jo si gjuhë bashkëzyrtare, e barabartë me maqedonishten, siç qe propozuar fillimisht nga ndërmjetësit ndërkombëtarë të BE-së dhe SHBA-së, tregon se Republika e Maqedonisë është ende larg Evropës demokratike: praktika evropiane nuk njeh vetëm një gjuhë zyrtare. Njohësi i mirë i politikës gjuhësore, Dubravko Skiljan, shprehet: “Realistët nuk duhet të harrojnë se çdo krizë shoqërore është njëkohësisht dhe krizë e komunikimit dhe krizë e gjuhës, dhe ajo mund të përballohet vetëm me ndihmën e komunikimit efikas të shumëgjuhësisë funksionale.”

E drejta për “gjuhën e tjetrit” mbetet ende një problem në Maqedoni, një paranojë dhe frustrim maqedonas se “gjuha e tjetrit” e rrezikuaka maqedonishten, që është krejt e kundërt me qasjet ndaj këtij problem në Europë, ku mëton të hyjë dhe Maqedonia si shtet. Maqedonia është vendi me pasurinë më të madhe të gjuhëve dhe të bashkësive etnike në Europë dhe, njëkohësisht, është vendi me demokraci më të pazhvilluar linguistike në Europë, ku e drejta për përdorimin zyrtar të gjuhës së tjetrit ende shikohet me racizëm dhe primitivizëm.

Sikurse pohon sllavisti i njohur Volf Oshlis: “Në Maqedoni, përveç maqedonasve, jetojnë dhe 23 bashkësi të tjera etnike” (vep. e cit. Murati: Stojcevska – Antic, 2007:126). Fakti që në një vend kaq të vogël fliten kaq shumë gjuhë, përbën një dukuri të rrallë në Europë. Pluraliteti i etnive, i gjuhëve, i kulturave dhe i religjioneve përbën pasurinë më të madhe të këtij vendi të quajtur Maqedoni, kështu që maqedonasit duhet të jenë të aftë t’i shmangin rreziqet e njëgjuhësisë. Kur mbrohen me ligj 19 speciet e peshqve në liqenin e Ohrit dhe të Prespës nga zhdukja e tyre, atëherë si të mos mbrohen me ligj dhe 23 gjuhët e tjera që fliten në Maqedoni por të mbrohet me ligj vetëm një gjuhë – maqedonishtja?! Kjo i bie njësoj sikur në Liqenin e Ohrit dhe të Prespës të mbrohej vetëm një specie e peshkut.

Në prag të miratimit të Ligjit për përdorimin e gjuhëve, gjuha e tjetrit në Maqedoni ende shikohet si “dimër” (Me gjuhën shqipe “dimrin” e kemi prapa – shprehej një e përditshme maqedonase “Spic”), e jo si një e drejtë themelore shoqërore. Pra, në mënyrë të figurshme, gjuha maqedonase na qenka “pranverë”, diçka si lule, kurse gjuha shqipe na qenka “dimër”, diçka e ftohtë, e padurueshme. Farkuesit e kësaj ideje idiotike, me ngushtësi mendore, duhet ta kenë të qartë se rruga për në Europën demokratike e shumëkulturore nuk kalon vetëm përmes ndërrimit të emrit mitik Maqedoni, që u kushtëzua nga fqinji grek, por në radhë të parë përmes divesitetit linguistik, jo të dominancës së një gjuhe zyrtare në një shoqëri shumetnike sikundër është Maqedonia.

Njohësi i mirë i gjuhëve, por dhe i mentalitetit, historisë dhe rrjedhave shoqërore në Ballkan, sociolinguisti dhe ballkanologu i shquar amerikan Viktor Friedman, shprehet: “Nga pikëpamja gjuhësore, konstatohet se popujt mund të jetojnë mirë së bashku, pasi vetë ngjashmëritë gramatikore të gjuhëve në Ballkan, apo edhe dasitë e tyre, tregojnë se popujt kanë jetuar së bashku dhe mund të vazhdojnë bashkëjetesën. Mua më duket se shumëgjuhësia është pasuri. Në vendet ku njerëzit e etnitetëve të ndryshme jetojnë së bashku, ata mësojnë gjuhët e njëri-tjetrit, për shembull Dibra, ku maqedonasit dhe shqiptarët i flasin gjuhët e njëri-tjetrit. Kur njerëzit të kuptojnë se shumëgjuhësia është një pasuri, atëherë nuk do të ketë asnjë problem në bashkëjetesën mes tyre”.

Shqiptarët si popull i vogël i ka mbajtur gjallë gjuha e madhe shqipe. Kjo gjuhë është kryeshenja e identitetit shqiptar, e me veçantitë e saj është gjithashtu dhe një nga kryeshenjat e identitetit evropian dhe identitetit linguistik në Maqedoni, paçka se klasa politike maqedonase, me mundësi mesjetare, nuk denjon as ta njohë me këtë emër – por me një emër të përcudnuar si “gjuhë që flitet nga 20 për qind e popullsisë”.

Sot të gjithë flasim mbi identitetin e Europës. Baza e idesë europiane mbështetet në dy kërkesa themelore dhe të pandashme: universalitetin e vlerave morale të përbashkëta dhe diversitetin e shprehive kulturore dhe veçanërisht, *diversitetin gjuhësore*. Ky i fundit, për arsye historike përbën një mjet të mrekullueshëm integrimi dhe harmonizimi, i cili ka ndikim mbi jetën e qytetarëve, mbi cilësinë e raporteve mes kombeve europiane, mbi marrëdhëniet e kontinentit me pjesën tjetër të botës, bashkekzistencën harmonike të kulturave në gjirin e shoqërive tona, me qëllim mirëfunksionimin e institucioneve dhe ecjen përpara në drejtim të konsolidimit të ndërtimit europian. Të gjithë duhet të kemi parasysh që Europa është ndërtuar pas shumë shekujsh konfliktesh midis kombeve, e sidomos, mes fqinjëve. Të mësosh gjuhën e një partneri të sotëm, por njëkohësisht armikut të dikurshëm, është një akt i rëndësishëm me domethënie simbolike dhe dobi praktike – thotë publicistja Ivana Tomço në një shkrim të saj me titull “*Gjuha e tjetrit*” (Agjencia e Lajmeve Sot News, 21. 1. 2015).

E kundërta e idesë evropiane është ideja ballkanike, e përtej kësaj dhe ideja maqedonase, kur gjuha e tjetrit (maq. jazikot na drugiot, ang. the language of the other) perceptohet edhe sot jo si një vlerë, por si “gjuhë e armikut”, si antivlerë. Në shtetet ballkanike, në Greqi dhe në Bullgari p.sh. nuk njihen pakicat kombëtare me kushtetutë, e rrjedhimisht nuk njihen as gjuhët e pakicave etnike. Domethënë këto dy shtete “nuk kanë problem gjuhësore” sepse i kanë zgjidhur me mohimin e tyre në zanafillë! Ndërkaq, në Maqedoni, gjuha e tjetrit shihet si një referencë që prish kohezionin e Maqedonisë! P.sh. gjuha shqipe që flitet këtu në terrenin e saj autokton zyrtarisht nga 25 për qind e popullsisë, në përdorimin zyrtar a publik jo vetëm që nuk e ka statusin e barabartë me maqedonishten, por në Kushtetutë as nuk emërohet me emrin e saj të vërtetë si “gjuha shqipe” (sepse kjo i frikëson maqedonasit!), por si “gjuha që e flasin 20 për qind e popullsisë”. Në përdorimin publik gjuhët kanë status të barabartë me standarde linguistike demokratike europiane vetëm në Republikën e Kosovës dhe në Republikën e Malit të Zi. Në këtë pikëpamje, Kosova dhe Mali i Zi mund të thuhet se linguistikisht janë pjesë e Europës linguistike demokratike, me qytetërimin gjuhësore perëndimor, kurse shtetet e tjera të rajonit janë ende me qytetërimin ballkanik, që mohojnë gjuhën e tjetrit.

Sikurse thotë gjenerali i letërsisë Ismail Kadare: “*Në Ballkan tragjedia e gjuhës ka vazhduar deri në ditët tona. Në qytetërimin tonë ballkanik, racizmi fillestar rrjedh nga gjuha dhe jo nga ndryshimi i ngjyrës së lëkurës, as nga dallimet midis zakoneve, as nga mizoritë*”. Kjo lojë vazhdon të luhet edhe deri në ditët tona. Shqiptarët fatmirësisht nuk kanë pasur urrejtje ndaj gjuhës së tjetrit. Ballkanasit sot, si dhe në të kaluarën, kanë nevojë për më shumë gjuhë, jo për më pak gjuhë. Sepse shuma është pasuri, paka është varfëri.

Gjuha shqipe në truallin e saj në Maqedoni është një pasuri e madhe jo vetëm për shqiptarët, por edhe për maqedonasit; ashtu sikurse dhe maqedonishtja që është një pasuri e madhe edhe për shqiptarët e jo vetëm për maqedonasit. Vetëm se bartësit e gjuhëve respektive duhet të zhvishen sa më parë nga patriotizmi lokal primitive që i sundon paradoksalisht edhe sot. Sidomos elitat politike dhe ato akademike. Linguistët, letrarët, intelektualët dhe publicistët maqedonas edhe sot sikur nuk kanë guxim të shprehen publikisht se e drejta e përdorimit të gjuhës shqipe në Maqedoni është një e drejtë universal, që nuk i dëmton aspak maqedonasit dhe gjuhën e tyre maqedonishten; kjo sepse druajnë se nga pala e tyre e orientuar në pozicionin “antishqipe” do të etiketoheshin për “tradhti kombëtare”, mendja e tyre se Maqedonia u takon vetëm atyre. E rrjedhimisht në Maqedoni duhet të përdoret vetëm një gjuhë zyrtare – maqedonishtja! Me çfarë mendësie përpiqen të ndërtojnë të tashmen dhe të ardhmen linguistike të shoqërisë multietnike e multigjuhësore në Maqedoni, me një ideologji regresiste që e ka zbatuar vetëm fashizmi!

Për ndjesinë ndaj gjuhës së tyre që kanë kombet europiane mjafton të sjellim këtë fakt relevant: *Konfederata zvicerane në aspektin e politikave linguistike është një “aparati i çuditshëm”*: shtatë milionë banorë flasin 4 gjuhë të ndryshme, me status të barabartë zyrtar: gjermanisht, frëngjisht, italisht dhe retoromanisht. Madje, dhe për emërtimin e vendit përdoret latinishtja *Confoederatio Helvetica*, në mënyrë që t’i iket favorizimit të njërës prej katër gjuhëve zyrtare të Zvicrës. Nga kjo zgjidhje linguistike, Zvicra e vogël asgjë nuk humbet ngaqë nuk ka një gjuhë zyrtare të vetme.

Gjuhët – pasuria më e madhe e Ballkanit – *Gadishulli ballkanik u ka bërë gjithmonë përshtypje vëzhguesve me morinë e popujve që e banojnë* (Bernard Lory, 2007:186). Gjuhët janë pasuria më e madhe e Ballkanit. Edhe Maqedonia më ballkanike e Ballkanit ku fliten të gjitha gjuhët që mund të merren me mend, - siç thoshte Ferdinand de Sosyr, - me asgjë nuk mund të krenohet më shumë se sa me pasurinë më të madhe të gjuhëve që fliten në këtë territor prej shekujsh e mijëvjeçarësh. Këto gjuhë që fliten në arealin e Maqedonisë popujt duhet të dinë t’i çmojnë e t’i vlerësojnë. “*Gjuha e vet gjithkujt i duket më e ëmbël se gjuha e huaj*”- thotë një fjalë e urtë popullore e Kosovës. Por kjo nuk nënkupton aspak se gjuha e tjetrit nuk është e mirë dhe se nuk duhet të akceptohet nga të tjerët. Mospranimi i gjuhës së tjetrit shpie në racizëm dhe fashizëm të papranueshëm. Ta vlerësojmë gjuhën tonë, pa i urreyer të tjerat – kjo do të ishte formula e qytetërimit linguistik dhe mbijetesës etnike edhe në Maqedoni.

Në Spanjën shumëgjuhëshe, pas fitores së fashizmit në luftën qytetare spanjolle, diktatori general Franko e shpalli jolegale komunikimin në çfarëdo gjuhe tjetër përveç kastilianishtes spanjolle, kurse baskëve, katalonasve dhe galëve rregullisht u urdhërohej “të pushonin së lehuri si qen” dhe “të flisnin me gjuhën e krishterë” (Trask, 2005: 154).

Kjo idelogji për gjuhën, kuptohet, i përket kohës së fashizmit në Europë. Me fitoren e botës kundër asaj murtaje të zezë, fashizmi si i tillë ishte i dënuar të pësonte debakël dhe ideologjia e tij për gjuhën gjithashtu. Mirëpo, forma a recidiva të fashizmit linguistik nuk është se nuk hasim edhe sot sidomos në disa shtete të vogëla ballkanike, si p.sh. në Maqedoni, ku vetëm gjuha maqedonase është shpallur me kushtetutë të jetë gjuhë zyrtare e rendit të parë në gjithë territorin e republikës, kurse gjuhët e tjera, e edhe shqipja e një popullsie shumicë, si gjuhë të rendit të dytë e të tretë. (Murati, 2019:77)

Duke iu referuar statusit që kanë gjuhët e pakicave në Shqipëri dhe në Kosovë, si dhe politikave gjuhësore në shtete shumëgjuhëshe, si Zvicra, Finlanda etj., madje edhe ish-Jugosllavia, ku gjuha zyrtare shihej si kod i barabarësisë, mund të konstatohet se në Maqedoni gjuha zyrtare shihet si kod për dominim, prej nga buron edhe modeli i centralizimit gjuhësor-politik që zbatohet në praktikë. Dhe, kësaj: Maqedonia që është vendi me pasurinë më të madhe të gjuhëve në Europë, paradoksisht është vendi me shkeljen më të madhe të të drejtave të përdorimit zyrtar të gjuhës së tjetrit. Kjo politikë gjuhësore në kushtet e sotme në një shtet me jo më pak se 23 gjuhë është anakronike dhe e dëmshme.

Në këto rrethana, ‘shqipja zyrtare’ “është vetëm një eksperimentim dhe simulim dhe se deri në zyrtarizimin e saj nevojitet edhe shumë kohë dhe një politikë më këmbëngulëse shqiptare” dhe se, pas amnistisë politike të vitit 2001, “*nevojitet edhe amnistim i gjuhës shqipe*”. Po kjo kërkon që klasa politike shqiptare në Maqedoni të luftojnë me këmbëngulje për përmbushjen e detyrimeve që burojnë nga kushtetuta, marrëveshja e Ohrit dhe legjislacioni i vendit për gjuhën, duke kërkuar edhe përmirësime e plotësime të këtij legjislacioni. (Po aty, 80)

Branko Horvat, një intelektual i shquar kroat dhe njohës i problematikës së Kosovës, në veprën e tij “*Kosovsko pitanje*” (1988), i silltet edhe problemit të gjuhës në hapësirat jugosllave, si dhe situatës linguistike në Maqedoni. Si një sferë shumë delikate në marrëdhëniet njerëzore, ai vëren se për afirmimin e gjuhës maqedonase klasa politike maqedonase shkon edhe përtej mase

në kufizimin e gjuhës shqipe. Duke iu referuar situatës linguistike: *serbokroatishtja (ose kroatoserbishtja), sllovenishtja, shqipja, maqedonishtja dhe hungarishtja*, nga të cilat vetëm e para ishte lingua franca, Horvat shprehet se nuk ishte e mjaftueshme që sllovenët, shqiptarët, maqedonasit dhe hungarezët të flisnin ose të kuptonin serbokroatisht. Ishte e domosdoshme që edhe serbët, kroatët, boshnjakët dhe malaziasit të flisnin ose së paku të kuptonin edhe njëri nga të katër gjuhët e tjera, sidomos atë gjuhë që e flasin njerëzit me të cilët bashkëjetohej.

Në fund Horvat shtron dilemën: “*A është e mundur të realizohet dygjuhësia? Kjo ka mundur të realizohet në periodën e mesjetës. Është realizuar në Zvicër. Është e mundshme të realizohet edhe në Jugosllavinë socialiste*” (Horvat, 1988: 127/ cit. Murati, 2019: 80). Të flasësh gjuhën e tjetrit nuk është mallkim, por është bazë për çdo bashkëpunim. E se është kështu mund të silltet dhe ky fakt: 58 për qind e gjermanëve dhe 60 për qind e francezëve e konsiderojnë të rëndësishme të mësojnë gjuhën e fqinjit. Francoise Retif nga Instituti Français thotë: “*Gjuha përcjell një kulturë. Kur flet gjuhën e tjetrit, njeherë mënyrën e tij të menduarit dhe të jetuarit*”.

Rekomandimet

Meqenëse Kultura gjuhësore në Kosovë është e rregulluar me ligj, andaj ne rekomandojmë, që shqipja si gjuhë e parë zyrtare në vend të praktikohet edhe në komunat serbe, të cilat ende nuk e përdorin gjuhën shqipe si gjuhë zyrtare por gjuhën serbe në të gjitha komunat ku udhëheqin serbët, duke bërë shkelje të rëndë ligjore. Nga të gjitha institucionet e Kosovës, dokumentet zyrtare lëshohen edhe në gjuhën serbe, si gjuhë e dytë në Kosovë, e një gjë të tillë nuk e bëjnë zyrtarët e komunave serbe në Kosovë. Andaj në ju bëjmë thirrje institucioneve shtetërore që sa më parë të merren me këtë çështje.

Literaturë

- [1]. Munishi, Sh.; PROJEKSION I ZHVILLIMEVE SOCIOLINGUISTIKE (Rasti i bilinguizmit shqip-serbisht në Kosovë), ZeroPrint, Prishtinë 2020.
- [2]. Murati, Q.; *Kulturë gjuhe e komunikimi dhe gramatikë drejtshkrimore*, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve, Shkup, 2019.
- [3]. Murati, Q.; *Për kulturën gjuhësore shqipe*; Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2016
- [4]. Murati, Q.; *Fjalor i fjalëve dhe shprehjeve të Kosovës me mbi 16 mijë zëra*; Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2018
- [5]. Murati, Q.; *Fjalor i medieve – Fjalëkrijime të reja, huazime leksikore dhe kalke në mediet shqipe*, Instituti i trashëgimisë shpirtërore e kulturore të shqiptarëve, Shkup, 2018.
- [6]. Gjovalin Shkurtaj, *Urgjenca gjuhësore – huazime të zëvendësueshme me fjalë shqipe- Fjalorth*, botimet ada, Tiranë, 2015
- [7]. Murati, Q.; *Shqiptarët dhe shqipja – në një botë emrash të përvecëm*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 2015.
- [8]. Murati, Q.; *Gjuha e medieve – Fjalor i gabimeve gjuhësore*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 2008.
- [9]. Murati, Q.; *Për shqipen standarde – Përmasa komunikese dhe kombëtare*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 2009.
- [10]. Ibrahim, M./Sulejmani, B.; *Mbishkrimet e firmave private dhe institucioneve publike në qytetin e Shkupit*; Interlingua, Shkup, Maqedoni 2016.
- [11]. Konferencë shkencore, *Shqipja standarde dhe gjendja aktuale e përdorimit të saj*, Botues: Kolegji “Iliria” Prishtinë, 27 maj 2010.